

16. *Dominique Dionnet*. The challenge of Food Security and the role of Micro-Insurance and locally-based Insurance Solutions for Emerging Countries // SCOR Global P&C, Strategy & Development. – 2011. – №7.

17. *Bernard Finas*. The transfer of weather risk faced with the challenges of the future // SCOR Global P&C, Strategy & Development. – 2012. – №6.

18. *Retro J.* Minimize risks – conditions of insurance in Russia [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.agroinsurance.com/ru/analytics/?pid=12561>.

19. *Scherbakov V.V.* Agricultural insurance with state support in Russia [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.agroinsurance.com/ru/analytics/?pid=4765>.

The article has been received 05.05.2014

*

УДК 336.226 (422)

*Д.В. ОСЕЦЬКА, аспірант**
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Фіскально-інституційні інструменти розвитку аграрного сектору економіки України

Постановка проблеми. Ефективність функціонування та розвитку аграрного сектору значною мірою залежить від фіскальних інструментів у системі державного регулювання й нагляду. Аграрний сектор України характеризується низькою еластичністю щодо впливу бюджетних видатків, фіскальних інструментів на діяльність сільськогосподарських підприємств. Системні диспропорції аграрного сектору України потребують удосконалення механізму реалізації державної фіскальної політики. Забезпечення стабільності функціонування аграрного сектору сприятиме посиленню можливостей і шляхів розширення місткості національного продовольчого ринку. Недостатність теоретично обґрунтованого підходу до виявлення можливостей бюджетного інвестування посилюють стимулюючий вплив фіскального регулювання на розвиток аграрного сектору не дає змоги забезпечити на високому рівні державну підтримку продовольчої безпеки України, виявити можливості розширення присутності її на світових продовольчих ринках і механізми використання аграрного імпорту для раціонального наповнення внутрішнього ринку продовольчих

продуктів. Тому проблеми вибору раціональних форм та методів фіскального втручання в економіку з боку держави знаходяться у центрі уваги як економічної теорії, так і практиків, чия діяльність пов'язана з трансформацією національної агросфери.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематику інституціонального, зокрема фіскального, регулювання аграрного сектору досліджували як авторитетні вітчизняні науковці – О. Бородіна [13], В. Гесць [1], Т. Єфименко [2, 3], Б. Пасхавер [6], Л. Молдаван [6], Г. Калетнік [9], І. Лютий [14], П. Саблук [7], О. Шпикуляк [15], так і західні: Дж. Берг [17], М. Дабровські [18], П. Друкер [19], С. Каплан [21], Р. Лівайн [22], Н. Стерн [23], Дж. Хансон [20] та ін.

Проте, незважаючи на такий суттєвий науковий доробок, вважаємо, що низку методологічних і теоретичних питань розроблено недостатньо. Насамперед йдеться про роль фіскальних інструментів у системі державного регулювання аграрного сектору, а також погодження фінансово-економічних та політико-правових проблем його функціонування з інституційною архітектонікою аграрних ринків.

Мета статті – обґрунтування напрямів забезпечення новацій у механізмі фіскального регулювання аграрного сектору в Україні, виявлення основних шляхів підвищення

* Науковий керівник – І.О. Лютий, доктор економічних наук, професор.
© Д.В. Осецька, 2014

ефективності інституційного його реформування у середньостроковому періоді.

Виклад основних результатів дослідження. Посилення диспропорцій на аграрних ринках спонукало уряди провідних країн світу спрямувати зусилля на підвищення прозорості й ефективності державного регулювання аграрного сектору, контроль за потоками капіталу, запобігання банкрутству сільськогосподарських підприємств. Кризові процеси в аграрній сфері є особливо гострими у зв'язку з тим, що фіскальні інструменти національної економіки як цілісної системи в протилежних напрямках впливають на дохідну та видаткові частини бюджетів більшості сільськогосподарських підприємств. Підтримання досягнутого рівня продовольчого забезпечення стає дедалі потужним викликом у сфері макроекономічних орієнтирів і державного регулювання в аграрному секторі. На тлі цього визначення напрямів реформування аграрного сектору економіки та запровадження спеціальних фіскальних інструментів для коригування напрямів розвитку вітчизняного агропродовольчого ринку стає складним науковим завданням, оскільки змінюються напрями сучасного інституційного бюджетного реформування сільськогосподарського виробництва, що засновані на регулюванні складної системи аграрних взаємовідносин «суб'єкт – об'єкт (земля) – продукт сільськогосподарського виробництва».

Зростання значення фіскального регулювання, інституційного й бюджетного впливу на розвиток аграрного сектору зумовлюється також чинниками іншого порядку. Передусім – інформацією розвитку аграрного сектору, що є основним змістом інноваційних трансформацій на сучасному етапі, засобом удосконалення технічної бази сільськогосподарського виробництва, а також вирішальним інструментом у конкурентній боротьбі. І навіть маркетингова політика збуту агропродовольчої продукції як на внутрішніх, так і зовнішніх ринках, часом агресивна, стає похідною від технологічного фактора, адже різко посилилася конкуренція саме в плані впливу інноваційних трансформаційних витрат на ресурсомісткість та ефективність сільськогосподарської виробничої дія-

льності. Інноваційна стратегія такої конкуренції, яка охопила всі без винятку країни з відкритою економікою, ґрунтується на прагненні кваліфікованих сільськогосподарських працівників забезпечити максимальну конкуренцію на аграрному ринку (засобами бюджетної, фіскальної політики, інституційними підходами). Не випадково Д. Белл ще в 60-ті роки ХХ ст. вважав, що «виникає новий клас, представники якого на політичному рівні виступають як консультанти, експерти або технократи» [16, с.102].

Аналіз базових концепцій функціонування аграрного сектору економіки у глобалізованому господарському середовищі дає змогу виокремити домінуючі чинники його розвитку: економічні (конкуренції М. Олсона, В. Баумоля, Л. Мізеса, Ф. Геншенкорна, фіскальної ілюзії та економічних циклів) і політико-інституціональні (концепції А. Пікока й Вайзмана, Дж. Б'юкенена та Г. Таллока, В. Нісканена), які безпосередньо впливають на розмір і ефективність функціонування його інститутів. Процеси реформування в аграрній сфері супроводжуються високими державними витратами, пов'язаними з недостатньо раціональним використанням бюджетних інвестицій. На наш погляд, це багато в чому спричинено відсутністю практичної імплементації фіскальних інструментів та інституційної структури аграрної сфери. Йдеться про спроможність фіскальних інститутів аграрної сфери здійснювати економічні реформи, спрямовані на інноваційну модернізацію сільськогосподарського виробництва.

Інституційний підхід як теоретико-методологічна основа дослідження природи регулятивних інститутів аграрної економіки уможливило створити різні умови діяльності суб'єктів агропродовольчого виробництва, гарантування ефективної конкуренції, обмеження влади монополій. Інститути аграрної сфери також стимулюють виробництво достатньої кількості сільськогосподарської продукції для задоволення колективних потреб суспільства, оскільки ринковий механізм не може належним чином самоорганізовувати цей процес.

Необхідність інституційного фіскального регулювання аграрної сфери впливає з

об'єктивно притаманних державі економічних функцій. В умовах існування різних форм власності роль фіскального регулювання полягає, з одного боку, у забезпеченні механізму реалізації форм власності на землю, з іншого – у дотриманні соціальних стандартів, відсутність яких через можливі суспільні протиріччя спричинятиме загрози для існування такого механізму. Для цього застосовуватимуться принципи та правила фіскального регулювання, фіскальної прозорості, форми й методи бюджетного інвестування агропродовольчого розвитку в Україні.

Загалом, як зауважує Т. Єфименко, за допомогою фіскальних інструментів та інших створених нею відповідних інститутів держава реалізує політичні й соціально-економічні принципи існування суспільства, активно впливає на формування макроекономічних пропорцій і динаміку макроекономічних процесів. Результати економічного розвитку багато в чому залежать від успішності реалізації соціальних функцій держави, зростання людського потенціалу, необхідності віднаходження балансу між економічними та соціальними змінами, що відбуваються [2, с. 204].

Нині розвиток економіки неможливо пояснити без урахування особливостей політичного устрою, загальної й правової культури громадян, системи панівних у суспільстві цінностей та інститутів. Центральна ідея сучасного інституціоналізму сформульована таким чином: «...господарство може функціонувати лише у відповідних інституційних формах. Умови, необхідні для успішної роботи господарства, тією самою мірою кореняться в чітко визначеній інституційній системі, як і в розвитку господарського суспільства. Одним словом, інститути мають значення й інституціоналізм спрямовує їх на службу всьому життєздатному і творчому, що існує в соціальному середовищі» [8, с. 18]. Отже, одна з найістотніших проблем інституціоналізму полягає в знаходженні критеріїв ідентифікації інституційних елементів, котрі слід повністю зберегти, й ті, які потрібно піддати інституційним змінам.

Інституційні зміни на початку XXI ст. створюють реальне підґрунтя для розвитку

аграрної сфери, забезпечуючи відповідну динаміку зростання обсягів виробництва сільськогосподарської продукції. Так, валова продукція з 2009 по 2013 рік зросла майже в 1,3 раза. Підтвердженням позитивних зрушень в інституційній структурі розвитку й фіскального регулювання в аграрній сфері є те, що аграрний сектор навіть за умов кризи забезпечує зростання обсягів виробництва сільськогосподарської продукції України. Проте залишаються невідповідності в діяльності інститутів державного регулювання аграрної сфери.

Держава є основним суб'єктом реформування інститутів регулювання аграрного сектору, а роль її не лише ускладнюється, але і якісно змінюється в сучасних умовах. Реформування аграрного сектору економіки пов'язане не тільки з процесом «трансформації зверху», коли держава задає фіскальний імператив інноваційного розвитку аграрного сектору, а також «трансформації знизу», коли високий рівень розвитку інститутів позитивно впливає на динаміку валової сільськогосподарської продукції. Однак інтенсивність взаємовпливу макроекономічних показників аграрної сфери вища в країнах, що розвиваються, ніж у розвинутих. Тобто, в країнах із «слабкими» інститутами ефект їх реформування може відчутніше впливати на показники економічного розвитку в аграрній сфері, ніж у країнах із «сильними» інститутами, де на динаміку фактичного ВВП у сільському господарстві вплив «поганого інституційного середовища» є мінімальним. Саме це дає змогу розвинутим країнам використовувати кошти від експорту продовольчих продуктів для економічного зростання та підвищення добробуту населення, тоді як в умовах відсутності «попиту на інституційні зміни» нагромадження капіталу від експорту продовольчих продуктів неминуче супроводжується поширенням тіньової економіки, консервацією неактивної структури аграрної сфери, адже «слабкі» інститути державного регулювання уможливають групам особливих інтересів привласнювати частину бюджетних коштів від торгівлі сільськогосподарською продукцією.

Для завершення аграрних реформ, які б забезпечили Україні належне місце серед

економічно розвинутих країн і стати аграрною країною першого порядку, потрібні сильні інститути, що забезпечують нормальну роботу ринкових механізмів. На практиці такі інститути сприятимуть формуванню дієвої нормативно-правової бази для фіскального регулювання всього спектра питань становлення інноваційного розвитку аграрного сектору, зокрема технопарків, навчально-науково-виробничих агрокомплексів, державних агрокорпорацій, позабюджетних фондів сприяння НДДКР й ін.

Контроль процесу формування фіскальних правил є визначальним чинником інституційного розвитку аграрного сектору. Втрата такого контролю призведе до виникнення нестійких інститутів-організацій, які зумовлюватимуть нестійкий характер розвитку аграрного сектору. Тому держава як основний і визначальний інститут-організація має контролювати процес формування нових правил господарювання [11].

Аналізуючи інституційні засади розвитку аграрного сектору економіки, український учений П. Саблук визначає неоднозначні тенденції: з одного боку, починаючи з 2005 року, ми спостерігаємо зростання виробництва. Так, у 2009 році валова продукція сільськогосподарства (в порівнянних цінах) зросла порівняно з 2000 роком на 30%. При цьому частка збиткових підприємств скоротилась удвічі, а рентабельність становила 13,4 відсотка. Проте по окремих видах продукції (молоко, м'ясо) є значні відставання

від забезпечення нормативного споживання. Ефективність сільського господарства залишається на рівні, який не дає можливості покривати поточні витрати і вкладати кошти в розширення виробництва. Прибуток у більшій частині формується за рахунок дотацій державної підтримки (табл.).

Погіршуються співвідношення розміру кредиторської заборгованості й основних економічних показників. І це при тому, що 50% валової продукції виробляється в ОСГ. Показники фінансової стійкості підприємств нижче нормативних. Дана ситуація поглиблюється станом внутрішнього ринку. Отже, ефективність аграрного сектору великою мірою залежить від державної підтримки та інституційних засад її розподілу, зазначає П. Саблук [7].

Подальша інституціоналізація аграрної сфери у напрямі інноваційного розвитку передбачає удосконалення фіскальних відносин. Саме імперативний державний характер фіскального регулювання є головною якісною ознакою, що дає можливість говорити про нього як окрему категорію, окрему ланку державного регулювання. Водночас фіскальні відносини об'єктивно необхідні, оскільки вони зумовлені потребами аграрного ринку. Держава враховує об'єктивну необхідність фіскальних відносин і на цій основі розробляє різні форми їх реалізації, зосереджуючись на визначенні конкретних норм та правил прояву об'єктивно зумовлених фіскальних відносин.

Ефективність виробництва сільськогосподарської продукції у сільськогосподарських підприємствах України (з дотаціями і без дотацій)

Організаційно-правова форма господарювання	Кількість підприємств, од.	Площа с.-г. угідь, га	Валова продукція на 100 га с.-г. угідь, тис. грн	На 100 га с.-г. угідь, тис. грн				Рентабельність, %	
				валовий дохід		прибуток			
				без дотацій	з дотаціями	без дотацій	з дотаціями	без дотацій	з дотаціями
Господарські товариства	5062	2095	285	77,2	105,4	33,2	61,4	12,9	23,9
Приватні підприємства	2928	1652	178	59,1	75,4	31,2	47,4	18,2	27,6
Кооперативи	710	1624	171	61,9	82,0	19,7	39,8	12,2	24,8
Державні підприємства	271	2345	161	58,2	76,4	1,1	19,3	0,7	12,2
Інші	279	3254	280	74,3	97,5	20,7	43,9	8,5	18,1
Разом по країні	9284	957	244	70,6	94,5	30,1	54,0	13,4	24,1

Джерело: Інституціональні засади трансформацій в аграрній сфері: доп. на Тринадцятих річних зборах Всеукр. конгресу вчених економістів-аграрників 20-21 черв. 2011 року / П. Т. Саблук. – К.: ННЦ «Інститут аграрної економіки», 2011. – 64 с.

Центральне місце в системі фіскальних відносин посідають податки. Вони є універсальною й разом із тим вихідною категорією, яка виражає основні властивості фіскальної системи розвиненої ринкової економіки. Саме за умов функціонування останньої податкова форма стає переважною в загальній системі фінансових взаємозв'язків. Податки та їхні функції відображають базисні відносини, які держава використовує розширенням арсеналу різного роду надбудовних інструментів (податкових ставок, способів оподаткування, пільг й ін.), які становлять податковий механізм. Останній являє собою сукупність організаційно-правових норм і методів управління оподаткуванням [5, с. 55].

Фіскальні інструменти в аграрній сфері мають свої особливості, зумовлені специфікою цього сектору, його залежністю від природних умов, нееластичним попитом на сільськогосподарську продукцію й низкою інших факторів, тому податки в структурі фіскальних інструментів щодо аграрної сфери у світовій практиці забезпечують, передусім, регулювальну функцію стимулюючого характеру.

Аграрний сектор України досить глибоко інтегрований у світовий агропродовольчий ринок. Це зумовлює необхідність дослідження всіх інституційних змін, що відбуваються на глобальному рівні, з метою використання найприйнятніших із них в аграрному секторі, а також для розроблення дієвих фіскальних інструментів протидії ймовірному негативному впливу окремих інституційних змін на розвиток аграрної економіки в Україні.

Законодавство є інструментом, що регулює фіскальні відносини, формує інституційне середовище, сприятливе для розвитку аграрного сектору. Ці особливості були враховані при розробленні та запровадженні Закону України «Про фіксований сільськогосподарський податок» і закріплені в новому Податковому кодексі України. Про це доводить застосування спеціальних податкових режимів (фіксований сільськогосподарський податок та податок на додану вартість), виплата дотацій на підтримку тваринництва тощо. Податковий кодекс Украї-

ни передбачає продовження дії фіксованого сільськогосподарського податку (ФСП) до зняття мораторію на продаж землі сільськогосподарського призначення.

Із часу ухвалення Закону України «Про фіксований сільськогосподарський податок» [4] у 1999 році структура ФСП зазнала змін. Перелік податків і зборів, замість яких сплачувався ФСП, давно потребував перегляду й виключення менш важливих або навіть неактуальних для сільської місцевості податків. Так, із 2011 року структура ФСП представлена під новим кутом зору і кількість податків, замість яких сплачується ФСП, скоротилася та залишилися такі податки й збори, як: податок на прибуток, земельний податок, збір за спеціальне водовикористання та збір за провадження деяких видів підприємницької діяльності (щодо провадження торгової діяльності). На думку вітчизняних учених О. Шубравської, Л. Молдаван, Б. Пасхавера, новаційні зміни із виключенням низки місцевих податків і зборів зменшать витрати на їх адміністрування та спростять систему податків загалом [6, с. 391-392].

Податкова проблематика тісно пов'язана також із факторами розвитку аграрного сектору. Щоб підтримувати темпи зростання сільськогосподарської продукції, необхідно постійно нарощувати капіталовкладення і зменшити податкове навантаження. У такому контексті монетарна й фіскальна політики є найбільш гнучкими інструментами державного регулювання аграрного сектору. Фіскальна політика є найефективнішим, системовизначальним інструментом забезпечення конкурентоспроможності аграрного сектору. Це відповідає тенденції посилення інститутів державного втручання, навіть перенесення «центру державного впливу на інституціональну та управлінську діяльність на всіх рівнях народногосподарського комплексу» [10, с. 28].

Висновки. Фіскально-інституційне регулювання аграрного сектору зумовлено необхідністю забезпечення високого рівня продовольчої безпеки, розширення присутності України на світових продовольчих ринках і для раціонального поповнення внутрішнього ринку імпортними продовольчими про-

дуктами. Реформування аграрного сектору потребує постійного вдосконалення інституційних норм та правил у процесі розширення фіскального простору, що забезпечить керованість і регулювання аграрного сектору з боку уряду, коли він формує податкові інститути регулювання. Податкове регулю-

вання у фіскальному просторі повинно відбуватися в рамках параметрів аграрного сектору. Результати дослідження показують, що інституційні норми й правила фіскального регулювання аграрного сектору недосконалі, не сприяють забезпеченню дієвості конкуренції суб'єктів аграрного ринку.

Список використаних джерел

1. *Гесць В.М.* Суспільство, держава, економіка: феноменологія взаємодії та розвитку / В.М. Гесць ; НАН України, Ін-т екон. та прогнозув. – К., 2009. – 864 с.
2. *Єфименко Т.І.* Податки в інституційній системі сучасної економіки / Т.І. Єфименко; НАН України, Ін-т екон. та прогнозув. – К., 2011. – 688 с.
3. *Єфименко Т.І.* Фіскальний простір антикризового регулювання / Т.І. Єфименко. – К.: ДННУ «Акад. фін. управління», 2012. – 332 с.
4. Закон України «Про фіксований сільськогосподарський податок» від 17.12.1998р. № 320 – XIV [Електронний ресурс]. – Доступний з: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/320-14/ed19981217>.
5. *Затонацька Т.Г.* Бюджетно-податкове регулювання інвестиційної діяльності в Україні : моногр. – К.: Задруга, 2012. – 300 с.
6. Інноваційні трансформації аграрного сектора економіки : моногр. / [О.В. Шубравська, Л.В. Молдаван, Б.Й. Пасхавер та ін.]; за ред. д-ра екон. наук О.В. Шубравської, НАН України, Ін-т екон. та прогнозув. – К., 2012. – 496 с.
7. Інституціональні засади трансформацій в аграрній сфері: доп. на Тринадцятих річних зборах Всеукр. конгресу вчених економістів-аграрників 20-21 черв. 2011 року / П. Т. Саблук. – К.: ННЦ «Інститут аграрної економіки», 2011. – 64 с.
8. К созданию институциональной политической экономики / Р. Буайе, Э. Бруссо, А. Кайе, О. Фавро // Экономическая социология. – 2008. – Т. 9, № 3. – С. 17–24.
9. *Калетник Г.М.* Інститути інфраструктури та ціноутворення у розвитку аграрного ринку: регіональний аспект / Г.М. Калетник, О.Г. Шпикуляк, Г.О. Пчелянська : монограф. – Вінниця: ТОВ «Фірма «Планер», 2012. – 32 с.
10. *Кваснюк Б.Е.* Сучасна парадигма державного регулювання економіки / Б.Е. Кваснюк // Роль держави у довгостроковому економічному зростанні ; за ред. д. е. н. Б. Е. Кваснюка. – К. : Ін-т екон. та прогнозув. – Х.: Форт, 2003. – С. 28–34.
11. Постсоветский институционализм: десять лет спустя: моногр.: в 2 т. – Т. 2 ; под ред. В.В. Дементьева, Р.М. Нуреева. – Донецк: ГВУЗ «Дон НТУ», 2013. – 472 с.
12. Стратегічні напрями розвитку сільського господарства України на період до 2020 року ; за ред. Ю.О. Лупенка, В.Я. Месель-Веселяка. – К. : ННЦ «ІАЕ», 2012. – 182 с.
13. Теорія, політика та практика сільського розвитку ; за ред. д-ра екон. наук, чл.-кор. НАНУ О.М. Бородіної, д-ра екон. наук, чл.-кор. УААН І. В. Прокопи ; НАН України; Ін-т екон. та прогнозув. – К., 2010. – 376 с.
14. Фінансова система України: взаємодія корпоративного та державного секторів / Т.І. Єфименко, І.О. Лютий, С.С. Гасанов та ін. – К. : ДННУ «Акад. фін. управління», 2012. – 246 с.
15. *Шпикуляк О.Г.* Інституції аграрного ринку : [моногр.] / О.Г. Шпикуляк. – К.: ННЦ ІАЕ, 2009. – 480 с.
16. *Bell D.* on the Post-Industrial Society // The Public Interest. – 1967. – № 7. – P. 102.
17. *Berg J.* external Liberalization, Economic Performance and Social Policy / J. Berg, L. Taylor // Working Paper Series: Globalization, Labor market and Social Policy. – 2000. – Vol. 12, Febr.
18. *Dabrowski M.* Disinflation in Transition Economies / M. Dabrowski. – Budapest ; N. Y. : CEU Press, 2000. – 408 p.
19. *Drucker P.* The New Productivity Challenge / P. Drucker // Harvard Business Review. – 1991. – № 6. – P. 9–79.
20. *Hanson J. A.* Globalization and National Financial Systems: Issues of Integration Systems / ed. By J. A. Hanson, P. Honohan, G. Majnoni. – N. Y. : IBRD, 2003. – P. 1–32.
21. *Kaplan S.N.* Investment-Cash Flow Sensitivities are not Valid Measures of Financing Constrains / S.N. Kaplan, L. Zingales // Quarterly Journal of Economics. – 2000. – Vol. 115. – P. 707–712.
22. *Levine R.* A Sensitivity Analysis of Cross-Country Growth Regressions / R. Levine, D. Renelt // American Economic Review. – 1992. – Vol. 82, № 4. – P. 942–963.
23. *Stern N.* Achievements and Challenges for Sustainable Growth / N. Stern // Dynamic Development in a Sustainable World: Transformation in Quality of Life, Growth and Institutions / ed. By G. Kochendorfer, B. Pleskovic. – Berlin : German Foundation for International Development ; Development Policy Forum, 2002. – P. 15.

Стаття надійшла до редакції 03.06.2014 р.

*